

Еркін Тұқымов

*Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институтының
директоры, саяси ғылымдарының кандидаты
director.kisi@gmail.com
(Астана, Қазақстан)*

АДАМИ КАПИТАЛ ЖӘНЕ ЗИЯТКЕРЛІК ӘЛЕУЕТ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ҮРДІСТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақала адами капиталды, оның зияткерлік әлеуетпен байланысын зерттеуге арналған. Адами капиталдың қалыптасуы мен жинақталуына әсер ететін негізгі фактор – білім мен ғылым. Зерттеудің мақсаты – адами капиталды қалыптастыру мен көбейтудегі білімнің, ғылымның және зияткерлік әлеуеттің рөлін анықтау. Мақалада адами капиталдың басқа капитал түрлерінен айрықша сипаттамалары айқындалады, оның Қазақстан экономикасындағы басым рөлінің негіздемесі ұсынылады. Адами капиталға инвестициялардың түрлері сипатталған. Мақалада білім берудің адамның кәсіби іс-әрекетін сәтті жүзеге асыруға әсер ету дәрежесі көрсетілген, адами капиталды қалыптастыру көздерінің сипаттамалары келтірілген, сонымен қатар білім мен ғылымның адами капиталды дамыту процесіне әсері сипатталған. Зерттеу нәтижелері мен қорытындыда ұсыныстар беріледі. Оларды жүзеге асыру білім және ғылым жүйесін жетілдіруге ықпал етеді, сапалық жағы мен тиімділігін арттырады, нәтижесінде зияткерлік әлеуеттің ашылуына және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілетті факторларының бірі ретінде адами капиталдың дамуына әкеледі.

Түйінді сөздер: адами капитал, зияткерлік әлеует, білім, ғылым, білім беру капиталы, білім экономикасы.

Еркин Тукумов ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ: ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Данная статья посвящена изучению человеческого капитала, его взаимосвязи с интеллектуальным потенциалом. Основным фактором, влияющим на формирование и накопление человеческого капитала является образование и наука. Целью исследования является выявление роли образования, науки и интеллектуального потенциала в формировании и воспроизводстве человеческого капитала. В статье

выявляются отличительные характеристики человеческого капитала от других видов капитала, предоставляется обоснование его приоритетной роли в экономике Казахстана. Описываются разновидности инвестиций в человеческий капитал. В статье показана степень влияния образования на успешную реализацию профессиональной деятельности человека, даны характеристики источников формирования человеческого капитала, а также описано влияние образования и науки на процесс развития человеческого капитала. В результатах исследования и заключении предоставляются рекомендации. Их претворение поспособствует совершенствованию системы образования и науки, повысит качественную сторону и эффективность, что в конечном результате приведет к раскрытию интеллектуального потенциала и развитию человеческого капитала как одного из конкурентоспособных факторов национальной экономики.

Ключевые слова: *человеческий капитал, интеллектуальный потенциал, образование, наука, образовательный капитал, экономика знаний.*

Yerkin Tukumov

HUMAN CAPITAL AND INTELLECTUAL POTENTIAL: FEATURES AND TRENDS OF DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Abstract. This article is devoted to the study of human capital, its relationship with intellectual potential. The main factor influencing the formation and accumulation of human capital is education and science. The purpose of the study is to identify the role of education, science and intellectual potential in the formation and reproduction of human capital. The article identifies the distinguishing characteristics of human capital from other types of capital, provides justification of its priority role in the economy of Kazakhstan. Varieties of investments in human capital are described. The article shows the degree of influence of education on successful realisation of professional activity of the person, gives characteristics of sources of formation of human capital, and also describes influence of education and science on process of development of human capital. The research results and conclusion provide recommendations. Their implementation will contribute to the improvement of the system of education and science, increase the quality side and efficiency, which will ultimately lead to the discovery of intellectual potential and the development of human capital as one of the competitive factors of the national economy..

Keywords: *human capital, intellectual potential, education, science, educational capital, knowledge economy.*

Кіріспе

Бүгінгі таңда адами капитал маңыздылығы бойынша табиғи немесе басқа ресурстардан асып түсетін ең құнды ресурстардың бірі болып табылады. Өндірістің материалдық құралдарынан айырмашылығы, адами

капитал елдің бәсекелестік артықшылығы мен экономикалық прогресінің негізгі көрсеткіші ретінде танылды.

Орта мерзімді болашақта Қазақстан тұрғындарының болашағы дамудың кем дегенде екі нұсқасымен – шикізат бағасының құбылмалылығынан зардап шегетін мұнай экономикасымен, нашар экологиялық және әлеуметтік жағдайлармен көрінеді. Ал екінші сценарий - озық технологиялары мен өмір сапасының жоғары әлемдік стандарттары, бір-бірімен және бүкіл әлеммен тығыз байланысты технологиялық хайтек қалалары бар ел. Әрине, дұрыс көрінетіні екінші сценарий.

Ең қиын сұрақ - бұған қалай жетуге болады?! Бұл жерде бірде-бір жауап жоқ, өйткені бұл мақсаттарды жүзеге асырудың әртүрлі тәсілдері бар. Бірақ олардың барлығы дерлік бірнәрсеге қиындасады – дамудың жоғары деңгейіне мұнай мен газсыз (Жапония мен Корея жақсы мысалдар), теңізге шықпай-ақ (мысалы, Швейцария мен Австрия), тіпті демократиясыз да (Сингапур) қол жеткізуге болады.

Алайда, адами капиталсыз, сапалы, білімді және мәдени қоғамның жоғары деңгейінің уақыт талабына сай болмастан бәріне қол жеткізу мүмкін емес. Дүниежүзілік банктің мәліметі бойынша, дамыған елдерде адами капитал олардың ұлттық байлығының шамамен 70% құрайды. Қалған 30% табиғи және өндірілген ресурстар арасында бөлінеді. Қазақстанда бұл көрсеткіш 40%-дан сәл асады [1], бұл өзгермелі жаһандық жағдайларда экономиканы дамыту үшін жеткіліксіз екені анық. Оны көтеру керек. Бұл үшін мүлдем жаңа тәсілдер мен әдістер қажет.

Отандық экономиканың инновациялық және бәсекелестік ортасының негізгі көрсеткіштері Қазақстанда кәсіби дағдыларды дамыту сияқты ЭЫДҰ елдерінен артта қалып отыр. Бұған COVID-19 пандемиясы да әсер етті. Елде әлеуметтік теңсіздіктің күшеюі байқалады. Пандемияның экономикалық әсерін халықтың тұрмысы нашар және осал топтарындағы отбасылар көбірек сезінеді. Болашақта бұл олардың білім алу траекторияларына, еңбекақыларына және әлеуметтік-экономикалық жағдайларына әсер етуі мүмкін. Адамның даму индексін зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстан 2021 жылы әлемнің 191 мемлекеті арасында 56-орынға ие болды. Бұл көрсеткіш 2018 жылдан бастап төмендеу үрдісіне ие. Дүниежүзілік банктің баяндамасы Қазақстанда адами капиталды дамыту көрсеткіштері өңірлік даму, гендерлік және әлеуметтік-экономикалық мәртебе фокусында төмендейтінін көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, бұл зерттеу адами капиталды қалыптастыру мен өндіру процесінде білім, ғылым және зияткерлік әлеуеттің ролін анықтауға бағытталған.

Зерттеудің теориялық негіздері мен әдістемесі

Адами капитал құбылысын зерттеу ХХ ғасырдың 60-жылдарында басталды. Осы санатқа қызығушылықтың пайда болу себептері, онда зерттеушілердің адам проблемасын зерттеуге шоғырлануы байқалған әлеуметтік-гуманитарлық ғылымның дамуының жалпы заңдылығымен түсіндіріледі. Сонымен қатар, осы кезеңде адамның шығармашылық әлеуеті, оның біліктілігі кез-келген мемлекеттің экономикалық өсуіне әсер ететіндігі байқалды.

Адами капитал туралы ілімнің теориялық бастаулары А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркстің еңбектері болды. Алғаш рет «зияткерлік капитал» терминін ғылыми айналымға экономист Дж. Гэлбрейт, ал зияткерлік капиталдың мәнін алғаш рет Томас А. Стюарт енгізді. Осы зерттеудің тұжырымдамалық негіздері Т. Шульц пен Г. Беккердің жұмыстары болды.

Американдық экономист Т. Шульцтің пікірінше, адами капиталға инвестиция салатын қызметтің негізгі бағыты білім беру саласы болып табылады [2]. Ғалым-экономист Г.С. Беккер егер жоғары білікті мамандарды даярлауға ақша салсаңыз, болашақта бұл өндіріске қажетті техникалық жабдықтардың шығындарымен салыстырылатын айтарлықтай пайда әкеледі деп санады. Г. Беккер адамның «өз өзіне» инвестиция салуға жеке қызығушылығының маңыздылығын атап өтті [3].

Қазақстандық зерттеушілер арасында Қазақстан өңірлері бөлінісінде адами капиталдың экономикалық өсуге әсерін зерттеген Е.М. Турганбаевтың [4], Қазақстанның адами капиталына инвестициялау мәселелерін ашқан Ж.О. Тумбайдың, М. К. Орынбасаровтың, [5], Қазақстанның «ақылды қалаларында» адами капиталдың дамуын сипаттаған Н.Б. Махатовтың, А.К. Альжановтың, Қазақстанның цифрлық экономикасындағы адами капиталды бағалау әдістерін талдаған А.Б. Кибаяваның, Л.А. Тусупованың, Р. Гизенің [7] жұмыстарын бөліп көрсетуге болады. Зерттелетін тақырыпты докторлық диссертациялардың тақырыбы ретінде таңдады. Мысалы, В.В. Бирюков «Қазақстан Республикасының адами капиталы жасампаз және өнімді ресурс ретінде: әдіснамалық аспект» тақырыбында диссертация қорғады [8].

Қазақстанда зияткерлік капиталды қалыптастыру ерекшеліктерін Г.С. Султанбаева зерттеді [9], оның редакциясымен бірнеше монографиялар жарық көрді. Д.М. Кангалаков пен Д.А. Рахметов Қазақстан өңірлерінің зияткерлік әлеуетінің құрылымдық ерекшеліктерін сипаттады [10].

Адами капитал және зияткерлік әлеует тақырыбындағы зерттеулердің қысқаша шолымы бұл мәселелер бір-бірінің байланысы мен өзара тәуелділігінің фокусында қарастырылмағанын көрсетті. Білім мен ғылымның адами капиталға әсерін талдауға арналған зерттеулер де жеткіліксіз.

Талқылау

Қазақстан, жалпы әлем сияқты, Сундар Пичаи (Sundar Pichai, the CEO of Alphabet) «білім экономикасы» («the knowledge economy») деп атаған жаңа әлемдік экономикалық модельдің табалдырығында тұр [11]. Бұл бір модельден екіншісіне ауысу ғана емес, нағыз революция.

Жоғары технологиялардың, әсіресе жасанды интеллекттің дамуы қазіргі әлемде осындай түбегейлі өзгерістерге әкелуі мүмкін, сондықтан бұл дәуірді адамзат эволюциясының аңшылық-жинаушылық өмір салтынан ауыл шаруашылығына көшумен салыстыруға болатын тағы бір негізгі кезеңімен салыстыруға болады. Естеріңізге сала кетейік, Юваль Харари бұл ауысуды адамзаттың дамуына, күрделі қоғамдар мен мемлекеттердің құрылуына, ғылыми және мәдени жетістіктерге бастама деп атады. Бірақ сонымен бірге бұл ауысу адамдар арасындағы теңсіздіктің, соғыстар мен індеттердің, бостандықсыздық пен құлдықтың және адамзаттың басқа да

қиыншылықтарының бастауы болды.

Сонымен қатар, адамның билігінде болған басқа ауысулардан айырмашылығы, жаңа технологиялық ауысу адамзат үшін мүлдем болжанбайтын және тіпті қайғылы салдармен бақылаудан шығуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн.

Немесе жаңа технологиялар медицинадан бастап және өмір сүру ұзақтығынан ғарышқа дейін және жаңа саяси және экономикалық тәртіпке дейінгі барлық салаларда керемет жетістіктермен адамзаттың өркендеуінің сапалы жаңа дәуіріне негіз бола алады. 2023 жылдың маусымында АҚШ зерттеушілері жүргізген ауқымды зерттеу жасанды интеллект жыл сайын 4 триллион доллардан астам табыс әкелетінін көрсетті (әлемнің төртінші экономикасы - Германияның ЖІӨ-мен салыстыруға болады). Ал 2030 жылдың басында жасанды интеллект жаһандық экономиканың жетекші драйвері болады және адам жұмысын 60-тан 70%-ға дейін автоматтандырады [12].

Әлем өмір бір ұрпақ ішінде сапалы өзгеретін жағдайға тап болады. Бұрын жаһандық өзгерістерге бір ғасыр қажет болатын. Содан кейін қарқын ұрпақ қашықтығына орнатылды. Бүгінгі таңда бір ұрпақ аясында мүлдем басқа технологиялық жетістіктер пайда болуда.

Бүгінгі таңда әлем бірнеше жыл ішінде смартфон арқылы қолма-қол ақшасыз есеп айырысуға көшіп қолма-қол ақшадан бас тартқаны бізді таң қалдырмайды – бұл факт күтпеген жерден және тез арада өмірде берік орын алған соңғы оқиғалар санатынан. Сонымен қатар, сарапшылар бір кездері пейджерлер мен факс дәуірі аяқталғандай смартфондар дәуірі де аяқталуға жақын деп санайды. Бірнеше жыл ішінде 6G негізіндегі виртуалды және шындыққа толықтырылған құрылғыларға көшу жүзеге асады.

Басқа мысалдар да келтіруге болады, бірақ бұл адамзаттың ғылым мен технологиядағы революциялық өзгерістердің алдында тұрғанын түсіну үшін жеткілікті және біз мемлекет пен қоғам ретінде осындай өзгерістерге дайынбыз ба деген сұрақ? Қазақстанның жаһандық ғылым мен технологиядағы орны қайда және біз алға жылжу үшін артықшылықтарымызды қалай пайдалануымыз керек?

1990 жылдары халық кедейленіп және тез азайып бара жатқанда, Қазақстанға тәуелсіздігін жоғалтады дегенге дейін пессимистік сценарийлер айтылды. Осыған қарамастан, жас мемлекет посткеңестік кеңістіктегі табысты мемлекеттердің бірі ретінде төтеп берді және орнықты. Халықтың табыс деңгейі бойынша да, инвестициялар бойынша да, қоғамдық даму бойынша да Қазақстан Республикасы бұрынғы КСРО-ның алдыңғы қатарлы елдерінің бірі болып табылады. Өңірлік арақатынаста Қазақстан - барлық жағынан Орталық Азияның ең дамыған елдерінің бірі. ЖІӨ аймақтағы барлық елдердің ЖІӨ қоса алғанда да үлкен. Мәселен, 2022 жылы Қазақстанның ЖІӨ 221 млрд. АҚШ долларын құрады, ал Қазақстан Орталық Азияның ЖІӨ жалпы көлемінің 60%-ға жуығын құрады [13].

2023 жылы Қазақстанда 20-миллионыншы азамат дүниеге келді. Қазақстандықтардың орташа жасы - 32 жас, қалалану деңгейі 61,5% құрады [14]. Елімізде жақсы демографиялық болашақ болжануда, оптимистік сценарий бойынша Қазақстанда 2050 жылы 30 миллионға жуық болады.

Бірақ мүмкіндіктердің демографиялық терезесі шектеулі екенін есте ұстаған жөн. Қазақстан ерте ме, кеш пе дамыған елдердің жолымен жүреді

және ересектерге арналған памперстердің саны балалардың памперстерінің санынан асып түсетін қазір Жапонияда болып жатқан жағдай орын алуы мүмкін.

Бұл дегеніміз, экономикалық серпіліс, халықтың бәсекеге қабілеттілігі мен әл-ауқатының өсуі мүмкін деген сөз және бұл еңбекке қабілетті халықтың саны балалар мен зейнеткерлерден едәуір асып түсетін әлемдік тәжірибені көрсетеді. Мәселен, статистика деректері бойынша «2023 жылдың басында 2010 жылдың басымен салыстырғанда 15 пен 64 жас аралығындағы халық саны 9,7%-ға (1,1 млн адамға) өсіп, 12,3 млн адамды құрады. Бірақ сонымен бірге еңбекке қабілетті халыққа демографиялық жүктеме коэффициенті де өсуде. Ол 36,1% құрады. Егер 2010 жылдың басында елімізде 1000 еңбекке қабілетті азаматқа (15-64 жас) 450 бала (0-14 жас) және қарт адамнан (65 жастан асқан) келген болса, 2023 жылдың басында – 613 болды» [15].

Қазақстандықтар қолайлы демографиялық мүмкіндіктерді, жас қоғамның энергиясын пайдалана алады ма? - деген сұрақ туындайды. Бұл сұрақ кездейсоқ емес, өйткені әлемнің барлық елдері бұл мүмкіндікті пайдалана алмады. ХХІ ғасырдың екінші онжылдығында Араб әлемінде болған революциялар мен төңкерістер бұл елдердің саяси бағыты өркендеуге емес, демографиялық бомбаға әкелгенін көрсетті.

Алайда, жастық туралы түсінік өзгеріп отырады, еңбекке қабілеттіліктің шекаралары да үнемі өзгеріп отырады, бүгінгі 50 жастағыларды кешегі 40 жастағылармен салыстыруға болады, ал дамыған елдерде адамдардың мүмкіндігінше зейнетке кешірек шығулары және үнемі білім алулары үшін ынталандырулар көбейіп келеді. «Үздіксіз кәсіптік білім беру жүйесі құрылған елдерде еңбекке қабілетті жастағы азаматтардың үлесін қысқарту маңызды фактор болып табылмайды» [16].

Зерттеу нәтижелері

Қазақстан қазір де үлкен өзгерістер шегінде тұр, және болашақ өзгерістердің негізгі факторы адами капиталдың сапасына байланысты болады.

Шикізат экспортының өсуіне байланысты өсуге қол жеткізілетін экстенсивті типтегі экономикалық модель енді тиімсіз ғана емес, ұзақ тоқырау мен құлдырауға әкелуі мүмкін.

Алайда, экономикалық серпіліс жасау үшін Қазақстанға адами капиталды дамытудағы серпіліс қажет. Бұл бағытта адами капиталдың маңыздылығы туралы белгілі бір жетістіктер мен түсініктер болғанымен, көп нәрсені қайта қарау және басқаша жасау керек деген фактілер мен сандар бар.

Біріншіден, ғылым мен білім беруді қаржыландыруды едәуір арттыру маңызды.

Бүгінгі таңда ғылымды қаржыландыру үлесі ЖІӨ-нің небәрі 0,12% құрайды, ал қазақстандық ғалымдардың көпшілігі төмен сапалы немесе экономикада талап етілмегендерді жасайды.

2025 жылға қарай ғылымға жұмсалатын шығындарды ЖІӨ-нің 1%-на дейін жеткізу жоспарлануда [17]. Қаражаттың бұл көлемі, оларды бөлудің қазіргі құрылымын ескере отырып (бағдарламалық-нысаналы

қаржыландыру жобалары қаражатының едәуір көлемі еңбекақы төлеу қорына салынған кезде) жеткіліксіз. Ғылымға баса назар аударатын дамыған елдер ЖІӨ-нің орта есеппен 2-4% ғылымды дамытуға жұмсайды (Израиль – 5,4 %, Швеция-3,5%, Эстония-1,8%). Біз кіргіміз келетін ЭЫДҰ елдеріндегі ғылымға жұмсалатын орташа шығын – 2, 48% [18].

Қазақстан 2023 жылы әлемнің ең инновациялық елдерінің индексінде 132 елдің ішінен 81-ші орынға ие болғаны кездейсоқ емес. Алғашқы 10 орынды Еуропалық Одақ елдері, АҚШ, Сингапур және Оңтүстік Корея иеленді. Көрші елдер жоғары орынға ие болды: Ресей – 51 орын және Қытай 11 орында [19].

Дегенмен, қаржыландыру тек мемлекеттік қаржыландырумен шектелмейтінін түсіну маңызды. Ғылым бизнес үшін қызықты болуы керек, ал кәсіпкерлердің үлесі дамыған, инновациялық экономикалардағыдай елеулі болуы керек.

Екіншіден, зерттеу университеттерін дамыту. Әлемдік тәжірибеде университеттер адами әлеуеттің сапасын күшейтіп қана қоймай, мемлекеттердің технологиялық және инновациялық әлеуетін нығайта отырып, дамудың негізгі жолсеріктеріне айналады.

Бұл ретте, заманауи ғылыми-зерттеу инфрақұрылымын құру бойынша шетелдік тәжірибе ғылым мен инновацияны мемлекеттік қолдаудың жоғары деңгейін көрсетеді.

АҚШ-тың инновациялық саясаты жеке фирмалардың мемлекеттің қолдауымен әзірленген инновацияларға қол жеткізуін қамтамасыз етуге арналған университеттерді, ғылыми-зерттеу институттарын, зертханаларды біріктіретін ғылыми-техникалық саябақтарды құруға бағытталған.

Қазақстанда да зерттеу университеттері идеясы жүзеге асырылуда. Алайда, олардың қызметі іс жүзінде олардың жиынтық табысының 85-90%-на дейін қалыптастыратын білім беру қызметтерін көрсетуге шоғырланған басқа мемлекеттік жоғары оқу орындарынан айырмашылығы жоқ. Тиісінше, ғылыми кадрларға оқытушылық жүктеме артып, зерттеушілердің тиімділігі төмендейді.

Үшіншіден, қала және ауыл жастары үшін тең білім беру мүмкіндіктерін құру.

Таланттарды өсірудің тиімді жүйесін құру әрқашан мемлекеттің басты міндеттерінің бірі болады. Жоғары білікті кадрларды тәрбиелеу үшін орналасқан жеріне қарамастан барлық білім беру мекемелерінде оқыту сапасын жақсарту қажет. Оған сәйкес білімді адамдардың үлкен массасынан таланттарды таңдау оңайырақ болатын «үлкен сандар заңын» ескеру керек.

Өмірде жетістікке жету үшін үшін баланың кіммен қарым-қатынас жасайтыны өте маңызды. Қазақстанда қоғамның географиялық белгілері бойынша бөлінуі қатты (мысалы, қала-ауыл). Ауылдарда білім беру сапасын арттыру, көптеген талантты оқушыларды қалыптастыратын орта құру қажет. Бүгінгі таңда барлық мектептердің төрттен үш бөлігі ауылдық жерлерде орналасқан, оларда білім алушылардың 45% оқиды.

Таланттарды дайындау балабақша мен мектептен басталады. Мысалы, Сингапурда елдің жоғары басқарушыларының, әкімшілік қызметтің кадрлық резервін толықтырудың басты құралы — Сингапур үкіметінің стипендиясы. Стипендиаттар екі сипаттама бойынша таңдалады: олар

мектептің үздік түлектерінің 1% кіруі және «helicopter view» құзыретіне ие болуы тиіс.

Төртіншіден, Қазақстан адами капитал үшін күрес табиғи ресурстар үшін бәсекелестіктен басым болатын жағдайда тұр. Қазақстанда экономиканы табысты әртараптандыру үшін жоғары білікті кадрларды тарту мәселесі туындайды.

Korn Ferry Hay Group (басқарушылық консалтинг саласындағы халықаралық компания) жүргізген зерттеулерге сәйкес, 2030 жылға қарай әлемдік экономика білікті кадрлардың жетіспеушілігін сезінетін болады. Осылайша, сарапшылардың болжамы бойынша әлемде мамандар тапшылығы 85,2 миллион адамды құрайды, осыған байланысты жаһандық экономика шамамен \$8,5 триллион пайданы жоғалтады [20]. Бүгінде Қазақстанда бірқатар мамандықтар бойынша белгілі бір кадр тапшылығы байқалады.

Алда жұмыс істеу үшін қазақстандықтар иммигранттардан қорқу мен «ақ адам» комплексінің ішкі қорқынышын еңсеруі керек. Сингапур тәжірибесі көрсеткендей, негізгі реформалар дәл осы әдіспен қамтамасыз етілді және әдетте бұл тәсіл өзін ақтады.

Шетелдіктерді орталық органдарға және өңірлерге жұмысқа тартуға болады. Дамыған елдер үкіметтерінің халықаралық корпорациялары мен аппараттарынан басқарудың практикалық тәжірибелері бар үздік кәсіби басқарушыларды, білікті менеджерлерді шақыру қажет. Қазақстанда жұмыс істеу мүмкіндігінен басқа, экспаттардың қазақстандықтарды оқытуы маңызды. Мысалы, Сингапур 1960 жылдардан бастап экспаттарды тарта бастады. Бүгінгі таңда жаһандық таланттар үшін гипербәсекелестік шайқас бойынша жұмысын жалғастыруда, жаңа буын саласына таланттарды тарту үшін жаңа жұмыс визаларын құруда. Осыған байланысты елге қажетті, тапшы құзыреті бар мамандарды тарту бағдарламасын пысықтаған жөн.

Бүгінде жас қазақстандықтар Google, Amazon, Apple, Microsoft сияқты үздік американдық IT компанияларда жұмыс істейді. Мысалы, тек Google-де ғана 100-ге жуық қазақстандық жұмыс істейді.

Бірақ бұл өте аз және жоғары технологиялар, университеттер мен ми орталықтарының кооперациясы, тағылымдамалар саласындағы ынтымақтастықты кеңейту қажет.

Гуманитарлық ынтымақтастықты белсендіру осы адами капиталдың көші-қонына әкелуі мүмкін. Алайда, Қазақстан үшін «мидың жылыстауы» немесе «Brain drain») сияқты ауыр проблемадан бүгінде қорықпау керек, өйткені оның орнына «ми айналымы» (немесе «brain circulation») сияқты жаңа үрдіс келеді. Жаһандану және жоғары технология біртіндеп планетаны бір үлкен қауымдастыққа айналдырады. Қазақстанның таланттар үшін жаһандық жарысқа қатысуы және сол арқылы, оның сапасы елдің экономикалық және әлеуметтік дамуы үшін түйінді мәнге ие болатын өзінің адами капиталын күшейтуге қатысуына әлі кеш емес.

Қорытынды

Қазақстандағы мемлекеттік құрылыс және жаңғырту процестері азаматтық қоғамды нығайтуға бағытталған әлеуметтік саясатты іске асыру мәселелерін өзектендіреді. Қазақстанды жаңғыртудың жетекші факторы

табиғи-шикізат ресурстары болып табылады. Алайда, қазіргі жағдайда бұл тезиске күмән келтіріледі, өйткені Батыс, Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азияның дамыған елдері, мұнда адами капиталды дамытуға негізделген әлеуметтік-мәдени активтер басты факторға айналатын ұлттық жаңғыруды көрсетеді.

Адами капиталдың негізі – сапалы білім алған және жоғары кәсіби дәрежеге ие адам болып табылады. Білім мен ғылым адам мен қоғамның мүдделері өзара әрекеттесетін ерекше салалар ретінде әрекет етеді. Шын мәнінде, білім жеке адамдар мен әлеуметтік топтар дамып, өзара әрекеттесетін ортаны қалыптастырады.

Адами капиталды дамыту және өндірісті технологиялық жаңғырту үшін ғылым мен білімге қаржыландыруды ұлғайту, зерттеу университеттерін дамыту, қала және ауыл жастары үшін тең білім беру мүмкіндіктерін құру, шетелден жоғары білікті кадрларды тарту көзделеді.

ӘДЕБИЕТТЕР :

1. Неопределенные имена, неустроенные жизни. Создавая будущее в меняющемся мире. Доклад о человеческом развитии 2021-2022. United Nations Development Programme, New York, 2022. – P.24.
2. Schultz T. Capital Formation by Education // Journal of Political Economy, 1960, Vol. 68, no.6, P.571–583.
3. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
4. Turganbayev Y.M. The Effect of Human Capital on Economic Growth: Evidence from Kazakh Regions // Ekonomika regiona / Economy of regions, 2023. 19(2), 385-396. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2023-2-7>
5. Тұмбай Ж.О., Орынбасаров М.К. Қазақстан Республикасының инновациялық дамуы барысында адам капиталына инвестиция құю мселелері // Central Asian Economic Review, 2020. 2(131). 96-107.
6. Махатов Н.Б., Альжанов А.К. Развитие человеческого капитала в «умных городах» Казахстана: сети и «живые лаборатории» // Central Asian Economic Review, 2022. 3. 100-112. DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-3-100-112>
7. Киббаева А.Ю., Тусупова Л.А., Гизе Р. Анализ метода оценки человеческого капитала в цифровой экономике Казахстана // Вестник университета «Туран», 2022. 2(94). 261-267. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-261-267>
8. Бирюков В.В. Человеческий капитал Республики Казахстан как созидательный и производительный ресурс: методологический аспект. Автореферат диссертации на соискание уч.степени д.и.н. Бишкек, 2012. – 44 с.
9. Султанбаева Г.С., Велитченко С.Н. Формирование интеллектуального капитала в цифровых СМИ. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. –134 с.
10. Кангалакова Д.М., Рахметова Д.А., Аймақтардың зияткерлік әлеуетінің құрылымдық ерекшеліктері және оның ел аймақтарының дамуына әсері // Экономика: стратегия және практика, 2021. 16(3), 22-34, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-22-34>
11. James Manyika, Michael Spence. The coming AI economic revolution. Foreign Affairs. November/December 2023. P. 82.
12. James Manyika, Michael Spence. The coming AI economic revolution. Foreign Affairs. November/December 2023. P. 70-80.
13. Васильев Е. Казахстан против Узбекистана или Казахстан вместе с Узбекистаном: кто выдвинет Центральную Азию на экономическую карту мира? // Url: <https://ia-centr.ru/experts/egor-vasilev/kazakhstan-protiv-uzbekistana-ili-kazakhstan-vmeste-s-uzbekistanom-kto-vydvinet-tsentralnuyu-aziyu-n/> (қаралған күні: 20.12.2023).

14. Мегалополисы остаются центрами притяжения для внутренних мигрантов. 14 марта 2023. // Url: <https://ranking.kz/digest/regions-digest/megapolis-ostayutsya-tsentrami-prityazheniya-dlya-vnutrennih-migrantov-regiony-pokazyvayut-stabilnyy-migratsionnyy-ottok.html> (қаралған күні: 20.12.2023).
15. Абуов А. В Казахстане сохраняется тенденция снижения доли трудоспособного населения. 12.10.2023. // Url: <https://economy.kz/ru/Mneniya/id=364> (қаралған күні: 20.12.2023).
16. Алексеева С., Степанова Т., Ефимова Е. Кадры решают все. Готов ли российский рынок труда к сокращению трудоспособного населения // ИТАР-ТАСС. 2019. 17 октября. URL: <https://tass.ru/obschestvo/7007706> (қаралған күні: 01.12.2023).
17. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы // Url: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (қаралған күні: 20.12.2023).
18. Затраты на исследования и разработки в процентах от ВВП, %. United Nations Global SDG Database // Url: <https://w3.unesco.org/SDG/ru/Indicator?id=123> (қаралған күні: 20.12.2023).
19. Global Innovation Index 2023. Innovation in the face of uncertainty // Url: https://www.wipo.int/global_innovation_index/ru/2023 (қаралған күні: 20.12.2023).
20. Бейсембаев С. Кадровый голод во время безработицы: почему Казахстан нуждается в зарубежных специалистах. 18 апреля 2022. // Url: <https://liter.kz/kazakhstanskii-biznes-nuzhdaetsia-v-zarubezhnykh-spetsialistakh-1649764528/> (қаралған күні: 20.12.2023).

REFERENCES:

1. Neopredelennye imena, neustroennye zhizni. Sozdavaya budushchee v menyayushchemsya mire. Doklad o chelovecheskom razvitii 2021-2022 [Uncertain names, unsettled lives. Creating the future in a changing world]. Human Development Report. United Nations Development Programme, New York, 2022. – P.24.
2. Schultz T. Capital Formation by Education // Journal of Political Economy, 1960, Vol.68, no.6, P.571–583.
3. Bekker G.S. Chelovecheskoe povedenie: ekonomicheskij podhod. Izbrannye trudy po ekonomicheskoy teorii [Human behavior: an economic approach. Selected works on economic theory]. – М.: GU VSHE, 2003. – 672 с.
4. Turganbayev Y.M. The Effect of Human Capital on Economic Growth: Evidence from Kazakh Regions // Ekonomika regiona / Economy of regions, 2023. 19(2), 385-396. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2023-2-7>
5. Tumbai ZH.O., Orynbasarov M.K. Qazaqstan Respublikasynyn innovaciyaalyq damuy barysynda adam kapitalyna investiciya qyuy maseleleri [Human behavior: an economic approach. Selected works on economic theory] // Central Asian Economic Review, 2020. 2(131). 96-107.
6. Mahatov N.B., Alzhanov A.K. Razvitie chelovecheskogo kapitala v «umnyh gorodah» Kazahstana: seti i «zhivye laboratorii» [Development of human capital in "smart cities" of Kazakhstan: networks and "living laboratories"] // Central Asian Economic Review, 2022. 3. 100-112. DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-3-100-112>
7. Kibaeva A.YU., Tusupova L.A., Gize R. Analiz metoda ocenki chelovecheskogo kapitala v cifrovoj ekonomike Kazahstana [Analysis of the method for assessing human capital in the digital economy of Kazakhstan] // Bulletin of the University "Turan", 2022. 2(94). 261-267. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-261-267>
8. Biryukov V.V. Chelovecheskij kapital Respubliki Kazahstan kak sozidatel'nyj i proizvoditel'nyj resurs: metodologicheskij aspekt. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uch. stepeni d.i.n. [Human capital of the Republic of Kazakhstan as a creative and productive resource: methodological aspect. Abstract of the dissertation for the academic degree of Doctor of History]. Bishkek, 2012. – 44 s.
9. Sultanbaeva G.S., Velitchenko S.N. Formirovanie intellektual'nogo kapitala v cifrovyyh SMI [Formation of intellectual capital in digital media]. – Almaty: Kazakh universities. 2015. – 134 s.
10. Kangalakova D.M., Rahmetova D.A., Aimaqtardyn ziyatkerlik aleuetinin qurylymdyq erekshelikteri zhane onyn el aimaqtarynyn damuyna aseri [Structural features of the intellectual potential of the regions and its influence on the development of the country's regions]. Economics: strategy and practice, 2021. 16(3), 22-34, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-22-34>
11. James Manyika, Michael Spence. The coming AI economic revolution. Foreign Affairs.

November/December 2023. P. 82.

12. James Manyika, Michael Spence. The coming AI economic revolution. Foreign Affairs. November/December 2023. P. 70-80.

13. Vasilev E. Kazakhstan protiv Uzbekistana ili Kazakhstan vmeste s Uzbekistanom: kto vydvinet Central'nuyu Aziyu na ekonomicheskuyu kartu mira? [Kazakhstan versus Uzbekistan or Kazakhstan together with Uzbekistan: who will put Central Asia on the economic map of the world?] Url: <https://ia-centr.ru/experts/egor-vasilev/kazakhstan-protiv-uzbekistana-ili-kazakhstan-vmeste-s-uzbekistanom-kto-vydvinet-tsentralnuyu-aziyu-n/> (accessed: 20.12.2023).

14. Megapolisy ostayutsya centrami prityazheniya dlya vnutrennih migrantov [Megacities remain centers of attraction for internal migrants]. 14.03.2023. Url: <https://ranking.kz/digest/regions-digest/megapolisy-ostayutsya-tsentrami-prityazheniya-dlya-vnutrennih-migrantov-regiony-pokazyvayut-stabilnyy-migratsionnyy-ottok.html> (accessed: 20.12.2023).

15. Abuov A. V Kazahstane sohranyaetsya tendenciya snizheniya doli trudospobnogo naseleniya [In Kazakhstan, the downward trend in the share of the working-age population continues]. 12.10.2023. Url: <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=364> (accessed: 20.12.2023).

16. Alekseeva S., Stepanova T., Efimova E. Kadry reshayut vse. [Personnel decides everything]. 17.10.2019. // URL: <https://tass.ru/obschestvo/7007706> (қаралған күні: 01.12.2023).

17. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody [State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025]. Url: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (accessed: 20.12.2023).

18. Zatraty na issledovaniya i razrabotki v procentah ot VVP, %. Research and development costs as a percentage of GDP, %] United Nations Global SDG Database. Url: <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator?id=123> (accessed: 20.12.2023).

19. Global Innovation Index 2023. Innovation in the face of uncertainty // Url: https://www.wipo.int/global_innovation_index/ru/2023 (accessed: 20.12.2023).

20. Bejsembaev S. Kadrovyy golod vo vremya bezroboticy: pochemu Kazahstan nuzhdaetsya v zarubezhnyh spetsialistah [Personnel shortage during unemployment: why Kazakhstan needs foreign specialists]. 18.04.2022. Url: <https://liter.kz/kazakhstanskii-biznes-nuzhdaetsia-v-zarubezhnykh-spetsialistakh-1649764528/> (accessed: 20.12.2023).